

ЛІНІЙНІ ТА ЦИКЛІЧНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Пелін Олександр Володимирович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології і соціальної роботи факультету суспільних наук ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

У статті аналізуються можливості застосування лінійних та циклічних підходів у дослідженні етнонаціональних процесів, обґрунтовується методологія використання циклічного підходу та методи емпіричного дослідження епохальних циклів. Показані результати їх застосування при дослідженні основних етнонаціональних груп Закарпатської області. Визначені особливості їх розвитку на коеволуційному етапі епохального циклу.

Ключові слова: лінійні і циклічні підходи, етнонаціональні процеси, соціальні цикли.

В статье анализируются возможности применения линейных и циклических подходов в исследовании этнонациональных процессов, обосновывается методология использования циклического подхода и методы эмпирического исследования эпохальных циклов. Показаны результаты применения данных подходов при исследовании основных этнонациональных групп Закарпатской области, определены особенности их развития на коэволюционном этапе эпохального цикла.

Ключевые слова: линейные и циклические подходы, этнонациональные процессы, социальные циклы.

The article examines the applicability of linear and cyclic approaches to the study of ethnic processes, methodology of usage of the cyclic approach and methods of empirical research of epochal cycles are provided. Results of application of these approaches in study of major ethnic groups of Transcarpathian region are considered; characteristics of their development at the coevolution stage of the epochal cycle are defined.

Keywords: linear and cyclic approaches, ethnonational processes, social cycles.

Лінійні підходи, поширені у класичному суспільствознавстві стають все менш адекватними для сучасної науки. Пояснення за допомогою цілораціональних законів все частіше не встигають за миттєвими змінами у сучасному суспільстві. Ще більш відстає від динамічних суспільних трансформацій філософський пошук есенційного смислу реальних подій. Лінійний стиль мислення, підкріплений ефективним застосуванням математики, залишається одним із визначальних атрибутів суспільної науки, сприймається в якості найоптимальнішого із можливих. При цьому, всі інші підходи сприймаються або як менш оптимальні, або, навіть, як ірраціональні. Тому постає актуальне питання про доповнення лінійних підходів у суспільних науках нелінійними підходами, що є не менш оптимальними за них.

Реальний відхід від лінійної одномірності відбувається у контексті циклічних теорій соціальних змін (М. Данілевський, К. Леонтьєв, О. Шпенглер, А. Тойнбі, В. Парето, П. Сорокін та інші) та подієвого аналізу соціальних процесів (У. Баклі, М. Арчер, А. Етціоні, Е. Гіденс, А. Турен, П. Бурдьє, П. Штомпка та інші). За думкою прихильників циклічного підходу "використання ідеї циклічного повторення давно визнано оптимальним методом прогнозування" [1, с.296], оскільки спирається на складні припущення, згідно яким оптимальний ефект досягається при "злитті індивідуальних інтересів і суспільних цілей" [2, с.354]. Принципова можливість оптимізації конкретних видів діяльності, що досліджуються за допомогою нелінійних підходів, здатна зняти з них звинувачення в ірраціональності та відкриті перспективи їхнього взаємодоповнення з підходами лінійними.

Отже мета статті – визначити можливості інтеграції лінійних і циклічних підходів у дослідженні етнонаціональних процесів. Досягнення мети вимагає вирішення наступних завдань: дослідити переваги й недоліки циклічного та лінійного аналізу етнонаціональних процесів; визначити цикли у становленні етнічнонаціональних спільнот; з'ясувати механізми погодженості різних рівнів циклічності у дослідженні етнонаціональних процесів.

Відхід від абстрактної циклічності та наближення до лінійного аналізу етнонаціональних процесів відбувався багато десятиліть. Остаточно ідеї лінійного, прогресивного розвитку одержали перемогу під час бурного розвитку промислової революції та продуктивного розподілу праці. Схему, що надихнула

успіх промислового розвитку було екстрапольовано на наукові дослідження. Складні соціальні системи стали об'єктами лінійних досліджень, які більше нагадували бюрократичне маніпулювання предметами, цінами, податками, пільгами, кредитами, дотаціями та іншими складовими лінійного підходу. Особливу небезпеку складає маніпулювання на користь суб'єктів політики, оскільки це може бути чинником політичних конфліктів.

Спроба позбавитися помилок у дослідженні етнонаціональних процесів привернула увагу науковців до вивчення особливостей становлення етнічнонаціональних спільнот. Складність та велика кількість аспектів у етнонаціональній проблематиці підштовхнула частину дослідників до відмови від вузьких лінійних підходів на користь циклічної парадигми. Однією із резонансних циклічних теорій етногенезу стала гіпотеза відомого в Радянському Союзі етнологіа-примордіаліста Л.М.Гумільова. Згідно припущенням Л.Н.Гумільова, епохальний цикл етногенезу продовжується 1200-1500 років і складається із семи фаз, які мають чіткі індикатори (пануючі імперативи). "Пасіонарний підйом", "акматичну фазу", "надлом", "інерцію", "обскурацію", "меморіальну фазу" і "гомеостаз", можна ідентифікувати за допомогою вибору одного із декількох слоганів: „Треба виправити світ, тому що він поганий”, „Ми хочемо бути великими”, „Будь самим собою”, „Ми стомилися від Великих”, „Будь таким, як я”, „Будь таким, як ми”, „Пам'ятай, як було прекрасно” та „Будь сам собою задоволений, троль” [3, с.491]. Соціологічні дослідження за методологією Л.Н.Гумільова, які були проведені відділом соціальних проблем Карпатського регіону Інституту соціології Національної Академії Наук України ще у 1994 році, та перевірені у 2007 році, підтвердили примордіалістську гіпотезу Л.Н.Гумільова про пасіонарність, гомеостаз або інерціальність окремих етнічних груп Закарпаття.

Закарпатськими науковцями було доведено, що різні етнічні спільноти одночасно знаходяться у різних фазах етногенезу: німці у фазі пасіонарного підйому, цигани у фазі інерції, русини - у фазі гомеостазу. Знаходження етнічної спільноти у певній фазі етногенезу вважалось доведеним лише в тому випадку, якщо відповіді більше половини респондентів ідентифікували їх належність до цієї фази. Було встановлено майже однозначна належність русинів до фази гомеостазу (73,68%). Більш того, належність до русинської етнічної спільноти у 95% випадків означало їх реліктовий характер, максимальну адаптацію до природного середовища і максимальну соціальну статику. Переважна більшість етнічних німців (65,11%) була ідентифікована як така, що знаходиться у фазі високого пасіонарного підйому або акматії. У німців повністю відсутні ознаки належності до інерціальної фази. Максимальна кількість циган (53,13%) була ідентифікована як така, що знаходиться у інерціальної фази. Інші етнічні спільноти показали значну дисперсію у належності до певних фаз етногенезу [4, с.69-73]. Проте, у результатах дослідження можна побачити певну тенденцію: належність етнічних спільнот західного походження (німців, угорців, румун і словаків) до динамічної фази пасіонарного підйому і етнічних спільнот східного походження (русинів, українців і росіян) до статичної фази гомеостазу (Табл.1).

Таблиця 1.

Розподіл етнонаціональних спільнот за фазами етногенезу за методологією дослідження фаз етногенезу Л.Н.Гумільова (n = 811)

№	Етнонаціональні спільноти	Фази етногенезу (%)		
		Пасіонарний підйом	Інерція	Гомеостаз
1	Німці	65,11	0	34,88
2	Угорці	48,36	3,92	47,71
3	Словаки	48,08	3,85	48,08
4	Румуни	46,34	9,76	43,9
5	Росіяни	42,37	8,47	49,15
6	Українці	30,88	6,32	62,82
7	Русини	21,05	5,26	73,68
8	Цигани	18,76	53,13	28,13

Одночасне знаходження етнонаціональних спільнот у різних фазах етногенетичного циклу є суттєвим фактом для вдосконалення процесу оптимізації державного управління етнонаціональними процесами. Це вимагає розширення наукових поглядів на основні детермінанти оптимізації національно-державницької самосвідомості [5, с.13]. Крім формування повноцінної і консолідованої еліти, консолідуючої національної ідеї та відтворення мовної єдності нації, необхідно врахування циклічності етногенезу різних етнонаціональних спільнот, що складають український народ. Потрібно інше ставлення до питання державного втручання у етнонаціональні конфлікти. Оптимальна тактика регулювання міжетнічних взаємин державою полягає не стільки в уникненні від ролі посередника задля

непровокування сторін – носіїв протилежних інтересів [6, с.150], скільки у прийнятті рішення, що враховує місце кожної етнічної спільноти у циклі етногенезу. Етнічним спільнотам, які знаходяться у фазі пасіонарного підйому, важко зрозуміти заходи регіонального державного управління з підтримки етнічних спільнот, які знаходяться у фазі гомеостазу. Ситуативність та мінливість етнонаціональних відносин вимагає від органів державного управління рішень, що спрямовані не на загальні принципи справедливості та рівності всіх етнічних спільнот, а не такі, що прив'язані до особливостей етногенезу та строго визначені в часі.

Завдяки існуючим розбіжностям у фазах етногенезу різних етнічних спільнот втрачається стабільність етнічної ідентичності, плюралізується багато інших аспектів суспільного життя. Ці ознаки є характеристиками перехідного або коеволюційного етапу універсального епохального циклу, у якому знаходяться частина етнонаціональної спільноти. В умовах конкретного етапу суспільної трансформації особливої актуальності набуває дослідження питань етнічної ідентичності. В умовах коеволюційного етапу універсального епохального циклу зростає значення дослідження соціальної психіки. Важливим методом дослідження, що дозволяє вловити ситуативні зміни на невербальному рівні, став метод кольорових переваг, адаптований для України працівниками лабораторії психології мас та спільнот Інституту соціальної та політичної психології АПН України (О.А.Донченко), викладачами кафедри психодіагностики та медичної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом завідувача цієї кафедри доктора психологічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Л.Бурлачука [7, 115-121].

Досвід використання методу кольорових переваг засвідчив його можливості не тільки як клініко-діагностичного методу, але і як методу визначення соціальної ідентичності етнічних груп [8, 52-55]. Використання тесту дозволяє ідентифікувати етнічні групи за належністю до емоційно — динамічних паттернів: емоційної статичності або емоційної динаміки, раціональної статичності або раціональної динаміки. За результатами емпіричного аналізу емоційно-динамічних паттернів восьми основних етнічних груп Закарпаття встановлено, що найбільш "розмиті" паттерни мають українці й словаки. Їх емоційно-динамічний паттерн не має чітких і однозначних характеристик. Вони більш тяжіють до ідентичності сусідніх етнонаціональних груп. Так, наприклад, український паттерн тяжіє до угорського, відрізняючись від нього слабшим почуттям відповідальності. Словацький паттерн, який займає умовне місце між українським і ромським (циганським), відрізняється від першого значною долею інфантильності, а від другого — більш високою схильністю до господарності й прагматизму. Хоча словаки належать до слов'янського архетипу, але більш вміло приховують його [4, с.199].

Встановлено, що для коеволюційного етапу епохального циклу характерні підвищена сором'язливість, підвищена чутливість до зовнішніх подразників, певна доля пасивності. Емоційна залученість неглибока, приязність неусталена. Здатність до швидкого переключення на будь-які (навіть найбільш екзотичні) види діяльності може розвиватися в поверхові погляди. Розмита ідентичність частини етнонаціональних груп є не випадковою. Для цього існує багато підстав. Найбільш вагома — свідома нещирість респондентів [9, с. 350-352]. В основі нещирості — характерне для коеволюційного етапу суб'єктивне ухиляння від однозначної самоідентифікації себе в якості або угорця, або русина. Безпосередню підставу для ухиляння від визначеної ідентифікації надає такий об'єктивний фактор, як змішані шлюби. Майже всі родини респондентів, які ідентифікувались як "закарпатці", мають батьків або дідусів із різних етнічних груп. Наприклад, у кожній четвертій родині "закарпатця" матуся — угорка, а в кожній третій родині угорцями є дідусь або бабуся по материнській лінії. Опосередкованою підставою нещирості респондентів є побоювання респондентів за наслідки самоідентифікації в якості угорця або належності до інших етнічних спільнот західноєвропейського походження.

Таким чином, лінійний і циклічний підходи у дослідженні етнонаціональних процесів мають не виключати, а взаємодоповнювати один одного. Поєднання лінійних і циклічних методів дослідження не може бути механічним об'єднанням абстрактності класичного циклізму із маніпулятивністю лінійного підходу. Дослідження етнонаціональних процесів у контексті взаємодоповнення лінійних і циклічних методів дозволяє враховувати всі фактори, що детермінують процес етногенезу, зокрема латентні. Найбільш значущим латентним фактором процесу етногенезу є одночасне знаходження етнонаціональних спільнот у різних фазах етногенетичного циклу та коеволюційного етапу універсального епохального циклу. Погодженість двох типів циклічності у дослідженні етнонаціональних процесів є важливим моментом його цілісності та репрезентативності, а врахування цих особливостей дозволяє суттєво зменшити напругу в міжетнічних стосунках, покращити взаєморозуміння між регіональною владою і громадськими організаціями етнонаціональних спільнот регіону, сприятиме збереженню і розвитку етнічної самобутності національних меншин України на регіональному рівні.

Література:

1. Афонін Е.А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов – Х.: Вид-во "Титул", 2008. – 504 с.
2. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка - Пер, с англ, под ред. В.А.Ядова.—М.: Аспект Пресс, 1996. — 416 с.
3. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н.Гумилев. — 3-е изд. — Л.: Гидрометеиздат, 1990. — 528с.
4. Пелин, А.В. Z — фактор и возможности профилактики межэтнических конфликтов / А.В.Пелин // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення: матеріали наук.-практич. конф. 19-20 січ. 2001 р. — Ужгород, 2001. — С. 69-73.
5. Додонов Р. Пріоритетні напрямки оптимізації національно-державницької самосвідомості в Україні /Додонов Р., Мофа С. // Політичний менеджмент, 2003. – Вип.2. – С.3-13.
6. Котигоренко В. Знання про соціальний конфлікт:абсолют чи відносність? / В. Котигоренко // Політичний менеджмент, 2003. – Вип.2. – С. 137-155.
7. Донченко, Е.А. Социетальная психика. — К.: Наук. думка, 1994. — 208с.
8. Афонин, Э.А. Цвет и психика = Color and Psyche / Э.А.Афонин // Аэропорт. — 2006. — №1. — С. 52-55.
9. Іваць О.М. Похибка ідентифікації етнічних груп Закарпаття: взаємини якості опитування та нещирості респондентів / О.М.Іваць // Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. — Вип.37.— Одеса, 2009.— С. 345-354.